

Анатоль Трафімчык
НАН Беларусі, Мінск

Вобраз Тадэвуша Касцюшкі як мастацкі канцэпт у беларускай грамадзянскай лірыцы

Вобраз Тадэвуша Касцюшкі часта з’яўляецца цэнтральным у вершах пра паўстанне. Нярэдка вершы прысвечаны непасрэдна герою (пра такія творы маем публікацыі¹). Аднак шмат паэтаў не факусіруе ўвагі на фігуры героя, а пры тым ужывае яго вобраз у якасці канцэптуальнай мастацкай дэталі. Звычайная з’ява, калі імёны значных нацыянальных постацей з гістарычнага мінулага народаў выкарыстоўваюцца ў якасці мастацкага канцэпту ці сімвалу для надання твору (непасрэдна не прысвечанага той ці іншай згаданай асобе) пэўнага пафасу, асабліва гэта датычыцца публіцыстычных опусаў.

Як вынікае з дэфініцыі тэрміну паводле аднаго з найбольш удалых азначэнняў:

---

¹ Гл., напрыклад, некаторыя работы аўтара гэтых радкоў: А. Трафімчык, *Тадэвуш Касцюшка ў беларускім мастацкім слове*, “Роднае слова” 2004, № 10, с. 88–92; А.В. Трафімчык, *“Песня беларускіх жаўнераў 1794 года” як сацыяльна-палітычны феномен*, [у:] *Беларуская пісьмовая спадчына ў кантэксце еўрапейскага культурна-гістарычнага працэсу XI–XIX стагоддзяў: вытокі, традыцыі, уплывы. Матэрыялы Рэспубліканскай навукова-практычнай канцэрэнцыі (Мінск, 24 мая 2010 г.)* / Інстытут мовы і літаратуры імя Якуба Коласа і Янкі Купалы НАН Беларусі, Мінск 2010, с. 128–133; А. Трафімчык, *Тадэвуш Касцюшка ў беларускім паэтычным слове канца 18–19 ст.*, [у:] *Кастусь Каліноўскі і яго эпоха ў дакументах і культурнай традыцыі*: Матэрыялы міжнар. навук. канф., Менск, 25 верасня 2009 г., Мінск 2011, с. 205–214; А. Трафімчык, *“Краіны гэтае герой...”*: *Касцюшка ў паэзіі Берасцейшчыны*, “Маладосць” 2011, № 8, с. 117–119; А. Трафімчык, *“Ценям Касцюшкі”*: *гісторыя аднаго верша Дануты Бічэль-Загнетавай*, “Новы час” 2012, 21 снеж., с. 12; А. Трафімчык, *Легендарная постаць*, “ЛіМ” 2013, 11 студз., с. 4.

концепт – это содержательная сторона словесного знака (значение – одно или некий комплекс ближайше связанных значений), за которой стоит понятие (т. е. идея, фиксирующая существенные “умопостигаемые” свойства реальных и явлений, а также отношения между ними), принадлежащее умственной, духовной или жизненно важной материальной сфере существования человека, выработанное и закреплённое общественным опытом народа, имеющее в его жизни исторические корни, социально и субъективно осмысливаемое и – через ступень такого осмысления – соотносимое с другими понятиями, ближайше с ним связанными или, во многих случаях, ему противопоставляемыми (подчёркнута – А. Т.)².

Выкарыстанне ў беларускім вершаваным дыскурсе вобраза Касцюшкі як мастацкага канцэпту можна дыферэнцыраваць па дзвюх катэгорыях. Першую з іх складаюць арыгінальныя творы беларускіх аўтараў. Другую – пераклады на беларускую мову (звычайна з польскай), якія, такія чынам, сталі часткай беларускага літаратурнага працэсу.

Першымі фактамі падобнага прымянення вобраза Касцюшкі сярод беларускіх літаратараў сталі вершы Ф. Багушэвіча, які пісаў і па-польску, і па-беларуску, таму постаць славацкага героя стала канцэптам для літаратур двух народаў. Варта адзначыць, што, як і ў вершах пра Касцюшку, у фармаце канцэпта ў беларускай мастацкай літаратуры герой з’яўляецца толькі пад канец XX стагоддзя. У польскай жа літаратуры Касцюшка нярэдка фігураваў як падставовая, знакавая постаць нават у творах, непасрэдна не прысвечаных тэме паўстання ці яго ачольніка, пачынаючы з часоў, калі дух інсурэкцыі 1794 года яшчэ свежа лунаў над гістарычнай Літвой і сілкаваў шляхту як палітычна актыўную частку грамадства надзеямі аб свабодзе ад іншаземнага панавання. Сведчанні гэтаму знаходзяцца і ў перакладах на беларускую мову.

Найбольш важкім прыкладам тут можна лічыць «шляхецкую гісторыю 1811–1812 гадоў у дванаццаці кнігах, вершам» А. Міцкевіча «Пан Тадэвуш, або Апошні наезд у Літве», у якой намі знойдзена во сем згадак пра Касцюшку, прычым іхняя роля дацягвае да канцэптуальнага ўзроўню. Вобраз героя з’яўляецца ўжо ў першых радках шляхецкай гісторыі: апісваецца яго партрэт, «знаёмы да драбніц» – рыса, якая найлепшым чынам сведчыць пра велізарную папулярнасць дзеяча ў асяроддзі шляхты і глыбокую павагу да чалавека, мастацкая

² В.З. Демьянков, *Термин «концепт» как элемент терминологической культуры* [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.infolex.ru/FOR_SHV.HTM. Дата доступа: 03.03.2010.

выява якога па ўвазе глядачоў не саступае рэлігійным абразам даволі богабаязнага народа. Тут жа адразу праступае і знакавасць для твора мастацкай кампазіцыі партрэта:

Герой прыціснуў меч к чамарцы, вочы ўгору;
Такі ён быў калісь пры алтары сабора,
Дзе прысягаў трох дэспатаў прагнаць з краіны:
«Альбо іх выганю мячом, альбо загіну,
Упаўшы на свой меч!»³

Адлюстраваная на партрэце ваяўнічасць вобраза нібы прадвясчае блізкія сацыяльныя ператрусы з прымяненнем зброі.

Галоўны герой твора шляхецкай гісторыі, у гонар якога яна і названа А. Міцкевічам, з'яўляецца *цёзкам слаўнаму Касцюшку*, што не прамінуў адзначыць аўтар, павялічыўшы сімвалізм супадзеннем года нараджэння пратаганіста з годам вайны за дэмакратызацыю Рэчы Паспалітай (1792), у якой Т. Касцюшка праславіўся як самаадданы патрыёт і ўмелы военачальнік⁴. Гэтак аўтар адразу стварае глебу для сімпатый да галоўнага героя.

Імя Касцюшкі і надалей асвятляецца толькі пазітывам, прычым узорным. У прыватнасці, адзначаецца ягоная сціпласць, аб якой сведчыць простае для палкаводца адзенне⁵. Талент героя двух кантынентаў у мілітарнай справе настолькі высока цэніцца, што нават Напаoleon Банапарт прызнаецца персанажамі, *несумненна, найгеніяльнейшым з начальнікаў ваенных*, аднак *пасля Касцюшкі*⁶, выказванне пра ўдальства якога А. Міцкевіч не прамінуў, каб не ўкласці ў вусны ворага-маскаля⁷. А ўжо калі сам Касцюшка нешта пахваліў, дык гэта вялікі гонар і пашана і сумненню не падлягае⁸. І нават у апошняй, дванацатай, кнізе, прысвечанай вясельнаму святу, прабіваюцца ноты грамадзянскай лірыкі:

³ А. Міцкевіч, *Пан Тадэвуш, або Апошні наезд у Літве: Шляхец. гісторыя 1811–1812 гг. у 12-ці кн., вершам* / [Пер., камент. Я. Семяжона; Маст. В. Шаранговіч]. Мінск 1985, с. 9. Акрамя перакладу Я. Семяжона, гэты твор А. Міцкевіча часткова ці палкам пераствараўся раней яшчэ некалькімі тлумачамі (у храналагічным парадку: В. Дунін-Марцінкевіч, А. Ельскі, Б. Тарашкевіч, М. Танк і С. Дзяргай, а таксама П. Бітэль); намі ж выкарыстоўваецца найбольш пашыраны варыянт.

⁴ Тамсама, с. 12, 387.

⁵ Тамсама, с. 120.

⁶ Тамсама, с. 205.

⁷ Тамсама, с. 289.

⁸ Тамсама, с. 356.

Якое ж сэрца з хвалявання не заб'еца,
 Калі касцюшкаўскай пабудкі кліч пачуеш
 І ўбачыш, як па ўсіх шляхах Літвы качуе
 За строем строй арлоў і залатых, і нашых
 Сярэбраных?⁹

Такім чынам, *вестуном вызвалення народаў* (Віктор Гюго) А. Міцкевічам не толькі прадугадваецца далёка не спакойнае для акупацыйнай расійскай улады панаванне ў ліцвінскім краі, але і ўводзіцца генеалогія антыімперыялістычнага бунту на землях былой Рэчы Паспалітай з часоў касцюшкаўскай інсурэкцыі. Традыцыі збройнага чыну 1794 года ў далейшым, сапраўды, замацаваліся, і з гэтай прычыны праз сем дзясяткаў гадоў К. Каліноўскі апеляваў да тых падзей: *Aczyniali to byli muzyki, uhledzieli szto kiepsko, daj dawaj buntowaci sia pad Kaściuszkaju; a Kaściuszko to kaže: kali muzyki choczuc uže sami baranici swaju ziemlu tak niechaj że nie słuzać pańszczyzny, da i nie płaciać u kaznu abroku za ziemlu. Ot heto tak sprawiedliwość! – No sztoż kali Maskal spyniu Manichwest Kaściuszki, kab nie pabuntować usich muzykou. Dla taho to i pabili Maskale Kaściuszku, bo kab muzyki usie razem byli zbuntowali sia i uchapili za sakiery, naży i kosy, takby Maskal musicuby prapaści bez poustania i my na wiek wiekou uže byliby wolnyje¹⁰.*

Да культавай фігуры Т. Касцюшкі А. Міцкевіч звяртаецца неаднаразова ў іншых творах. З перакладзеных на беларускую мову ўзгадаем верш «Смерць палкоўніка», прысвечаны гераіні паўстання 1830–1831 гадоў Эміліі Плятэр.

Спалатнеўшы, паўстанцы стаялі ў дзвярах.
 Нават воі Касцюшкі былыя,
 Што прайшлі ўсе агні, агрубелі ў баях,
 Слёз сваіх не хавалі, сівыя¹¹.

У дадзеным выпадку праз расчуленасць і засмучанасць паплечнікаў кіраўніка паўстання падкрэсліваецца трагічнасць падзеі – смерць гераічнай дзяўчыны-патрыёткі.

⁹ Тамсама, с. 360.

¹⁰ *Jaśko haspadar z pad Wilni. Muzyckaja prauada*, № 2, [y:] *Каліновскі К.: Из печатного и рукописного наследия* / Ин-т истории партии при ЦК КП Белоруссии – фил. Ин-та марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. Мінск 1988. Вклейка. (Гл. пераклад на рускую мову: Тамсама, с. 49.)

¹¹ *Адам Міцкевіч*, [y:] Кафедра гісторыі беларускае літаратуры Белдзяржуніверсітэта [Электронны рэсурс]. Рэжым доступу: <http://khblit.narod.ru/arhiu/lib/mickiewi-cz-raezja.htm>. Дата доступу: 13.09.2015.

Больш за тое, сваю варыяцыю на зададзеную антычным класікам Гарацыем тэму вечнасці творчага духу А. Міцкевіч прадстаўляе не без канцэптнага далучэння гістарычнай постаці Т. Касцюшкі. Сам старажытны грэк вымяраў у вершы «Помнік» сваё літаратурнае бясмерце даўгавечнасцю Рымскай імперыі. Але памыляўся: яго творчасць перажыла магутнейшую дзяржаву, стаўшы падставовай для літаратур усіх часоў і народаў. У далейшым кожны нацыянальны паэт пры распрацоўцы гэтай тэмы звяртаўся да рэалій сваёй айчыны. Так і А. Міцкевіч у вершы «Ehregi monumentum aere perennius...», з мэтай падкрэсліць значэнне сваёй паэзіі, кажа (дзеля таго, што ўвесь твор заснаваны на глебе літвінскай матэрыяльнай і духоўнай культуры прыкладзём яго цалкам):

Вышэй мой помнік за шкляны ў Пулавах дах.
 Перажыве й Касцюшкі склеп ён, Паца ў Вільні гмах.
 Яго не зможа й бомбай Віртэмберг разбіць
 І хцівы аўстрыяк нямецкай штукай зрыць,
 Бо ад Панарскіх гор і ковенскіх нябёс
 Далей за Прыпяць люд імя маё панёс.
 Чытае дружна Менск, Наваградак мяне,
 Мой верш перапісаць юнак не праміне.
 Мяне ў фальварку змеціш ты ў руках дзяўчат,
 Як лепшых кніг няма – маім маёнтак рад.
 На злосць шпікам цара зноў па шляхах глухіх
 Жыд праз кардон вязе ў Літву стос кніг маіх¹².

Як бачым, аўтар не сумняваецца ў тым, што духоўная творчасць мацней і даўгавечней за матэрыяльныя культурныя і гістарычныя здабыткі, нават адзначаныя памяццю самых вялікіх герояў, і такіх, як Тадэвуш Касцюшка. Ні ў якім разе нельга лічыць, што паэт-рамантык тым самым прыніжае ролю славутага вайскоўца, адцяняе яго сваёй творчасцю. Хутчэй наадварот: выбраўшы найярчэйшыя старонкі гісторыі, творца ўзносіць да іх і вышэй адухаўлёнае Слова. Разам з тым трэба ўлічыць, што паэт не абходзіцца без іранічных нотак, знарок надаючы вершу, як заўважана, *крыху жартаўлівае адценне*¹³.

Паплучнік А. Міцкевіча па шэрагах філарэтаў Аляксандр Ходзька (1804–1891) таксама ўводзіць вобраз Т. Касцюшкі ў сваю творчасць.

¹² Тамсама.

¹³ Д. Лебядзевіч, *Антычная рэцэпцыя ў паэзіі Адама Міцкевіча і Яна Чачота (на матэрыяле беларускіх перакладаў)* [Электронны рэсурс]. Рэжым доступу: www.elib.grsu.by/katalog/146963-293497.pdf. Дата доступу: 13.09.2015.

У нядаўна перакладзенай на беларускую мову Тацянай Кляшчонак паэме «Залессе», напісанай падчас ці неўзабаве пасля гасцявання паэта ў М.К. Агінскага, 18-гадовы творца на кшталт оды ад першай асобы захапляльна апісвае і ўслаўляе сядзібу¹⁴. Адлюстроўваючы яе багацце і характэрна, натыкаецца на нешта надзвычай свяшчэннае:

Як раптам змена! Галавы ўзняць не смею!
 Ад голасу сваёй душы нікавею.
 У чым жа прычына такога ўзрушання?
 Адразу даецца і адказ:
 Бліжэй зямлі, чым небу я – шапчу, і слёзы душаць,
 Калі чытаю ў скрусе «Cieniom Tadeusza».

Яго погляд упаў на камень з такім надпісам (насамрэч «Cieniom Kościuszki»). З гэтай прычыны аўтар дазваляе зрабіць шырокае адступленне. Ён услаўляе героя, яго ўчынкі і якасці, асэнсоўвае нядаўняе палітычнае мінулае, сваё жыццё і быццё ў цэлым, прыходзячы да філасафічнай высновы:

Каб ведаў я, што мае свет свой быт у хуткім часе скончыць,
 Сюды б прыйшоў, каб дні свае, на камень глядзячы, закончыць.

Касцюшкава значэнне А. Ходзька акрэслівае лаканічна, але змястоўна:

Помач Вашынгтонаў, дарадца Франклінаў,
 Пострах высп англійскіх, громца масквіцінаў...

Лейтматывам гэтага пасажу выступае польская нацыянальная ідэя. У адрозненне ад А. Міцкевіча ды іншых філарэтаў А. Ходзька ў сувязі з імем Касцюшкі ў сваёй паэме не выяўляе ліцвінскага патрыятызму.

Стасоўна звароту да постаці Т. Касцюшкі цікавым падаецца прыклад з паэзіі Цыпрыяна Норвіда (1821–1883), польскага эмігранта, які звяртаецца да амерыканскага грамадзяніна Джона Браўна, фермера, змагара за волю неграў у Амерыцы, пакаранага за гэта смерцю. У вершы *польскім* паэтам імя Касцюшкі (побач з іменем Вашынгтона) выкарыстоўваецца для абуджэння духу змагання за свабоду ў *амерыканскім* грамадстве:

¹⁴ А. Ходзька, *Залессе*, [у:] *Маладосць* 2015, № 1, с. 143–150.

Пакуль Вашынгтон не паўстаў з дамавіны
 З Касцюшкам разам у праведным гневе –
 О Яне! Прымі пачынанне запеву...¹⁵

Як можна зразумець, гэтымі словамі Ц. Норвід заклікае заспяваць песню свабоды і не вымушаць дзеля гэтага паўставаць з дамавін нацыянальных герояў.

Безумоўна, у польскай літаратуры вобраз Касцюшкі ў якасці мастацкага канцэпту прадстаўлены ў шматлікіх вершах, не перакладзеных на беларускую мову, таму мы не звяртемся да іх.

Ужываецца імя Касцюшкі як мастацкі канцэпт і ў англійскім прыгожым пісьменстве. Англійскія пісьменнікі (у тым ліку сам Джордж Байран) удзялілі істотную ўвагу постаці Т. Касцюшкі. У першай чвэрці XIX стагоддзя сярод англійскіх паэтаў, як пісаў Зыгмунд Красіньскі, *nie ma prawie żadnego, który by o Polsce i o Kościuszcze nie wspomniał*¹⁶. І праўда, цяжка знайсці гістарычную постаць, якая б лепшым чынам адпавядала канонам літаратуры рамантызму. Тадэвуш Касцюшка, узгадаваны на глебе асветніцтва з ідэалам моцнай манархіі, як чалавек і грамадзянін натуральна ўпісваўся ў кантэксты абедзвюх эпох: адукаваны і мудры, ён спавядаў ідэалы надыходзячай аксіялогіі («свабода, роўнасць, братэрства»), якія ўвасабляў, ажыццяўляў падчас барацьбы за незалежнасць Злучаных Штатаў і не здолеў гэтага зрабіць пры ўсіх сваіх тытанічных высілках у вайне супраць драпежных краін – суседзяў Рэчы Паспалітай. Тая ўвага з боку англічан выглядае трохі парадаксальнай, бо ліцвін стаў сусветнаведомым менавіта праз велізарны ўнёсак у разгром войск вялікабрытанскай метраполіі, чым добра-такі прыклаўся да незалежнасці Злучаных Штатаў, што фактычна стварыла прэцэдэнт для развалу імперыі саксаў. Гэта значыць, Т. Касцюшка з'яўляўся крэўным ворагам Вялікабрытанскай Кароны. Але, як слухна заўважае Пётр Мітцнэр, Касцюшка быў персаніфікацыяй пэўных ідэй і каштоўнасцей, якімі жыла Еўропа першай паловы XIX стагоддзя¹⁷, і англійскі культуралагічны дыскурс тут не стаўся выняткам. Прыклад тагачаснага лідара ў англійскай літаратуры Дж. Байрана сведчыць, што брытанскія рамантыкі салідарызаваліся з суайчыннікамі Касцюшкі, якіх спасцігла дзяржаўная катастрофа

¹⁵ Ц. Норвід, *Да грамадзяніна Джона Браўна*, [у:] *Ідзі за мною: Лірыка* / Пер. з польск., прадм., заўв. А. Мінкіна; Маст. С. В. Чарановіч. Мінск 1993, с. 59.

¹⁶ P. Mitzner, *Teatr Tadeusza Kościuszki. Postać Naczelnika w teatrze 1803–1994*, Warszawa 2002, s. 219.

¹⁷ Тамсама, с. 233.

падзелаў больш моцнымі суседзямі і заклікалі народ захоўваць гістарычную памяць:

Вы жыхары Касцюшкавай зямлі,
Якую скрозь крывёю залілі
Сатрапы кацярынскіх часоў...
Вы не забыліся на тую кроў?
«Бронзавы век», 1823¹⁸

Не пакінуў па-за сваёй паэтычнай увагай фігуру Тадэвуша Касцюшкі як знакавую для свайго часу і расійскі Міцкевіч – Аляксандр Пушкін. Знамянальна, што ў вершы «Клеветникам России» (1831) паэт спачатку гаворыць пра *волнения Литвы* (а не Польшчы), называючы падзеі *спором славян между собою* (падкрэслена – А. Т.). Гэтым самым расійскі класік выяўляе ўспрыманне ліцвінаў не як сучасных літоўцаў, а, значыць, як беларусаў¹⁹. А яшчэ раней, звяртаючыся, як можна разумець, да аднаго з патэнцыяльных такіх *клеветников* – графа Густава Алізара (польскага паэта і грамадскага дзеяча) А. Пушкін спрабуе нівеляваць непрыемныя для Расіі палітычныя перышеты, бо, маўляў, *глас поэзии чудесной / сердца враждебные дружит*. Пры гэтым ён апелюе да таго факту, што барацьба праходзіла з пераменным поспехам:

И вы, бывало, пировали
Кремля [позор и] плен,
И мы о камни падших стен
Младенцев Праги избивали,
Когда в кровавый прах топтали
Красу Костюшкиных знамен.

«Графу Олизару», 1824²⁰

Як бачым, для расійскага паэта, які *inter alea* нібыта *милость* *к падшим призывал*, забойствы немаўлят – даволі трывіяльная з’ява, якая не павінна па яркасці пераўзысці «*глас поэзии*», «*улыбку муз*»,

¹⁸ Дж. Г. Байран, *Лірыка*, Мінск 1989, с. 218.

¹⁹ А.С. Пушкин, *Полное собрание сочинений. В 17 т.* / Художник С. Богачев. Москва 1995, т. 3, кн. 1, с. 269. Гл. таксама драму *Барыс Гадуноў* (глава *Корчма на литовской границе*), адкуль відно, што маецца на ўвазе Смаленшчына: А.С. Пушкин, *Полное собрание сочинений. В 17 т.* / Художник С. Богачев. М. 1995, т. 7, с. 28–36.

²⁰ А.С. Пушкин, *Полное собрание сочинений. В 17 т.*, Москва 1994, т. 2, кн. 1, с. 297.

«*сладкіе звуки вдохновенья*». Такім чынам, А. Пушкін фактурна прызнае жорсткасць з расійскага боку і называе яе час – шляхам спасылкі на паўстанне пад кіраўніцтвам Касцюшкі, штандары якога тапталіся *в кровавый прах*. Сапраўды, як сказаў яшчэ адзін расійскі літаратар С. Даўлатаў, *его* (А. Пушкіна – А. Т.) *литература выше нравственности*²¹.

Пры параўнанні выяўляецца розніца ў рэцэпцыі і разуменні гістарычнай постаці Касцюшкі і падзей з яго ўдзелам: нават англійскія паэты ўзвышана адносіліся да героя (а ён жа ваяваў супраць Вялікабрытаніі: пазбаўляў яе зямель, дзе яна сцвердзілася!); у той жа час расійскі творца бачыў нармальным жорсткае падаўленне збройнага чыну, якім адстойвалася яшчэ не заваяваная суседзямі-агрэсарамі дзяржава.

Такім чынам, ужо ў XIX стагоддзі вобраз Т. Касцюшкі ў якасці мастацкага канцэпту стабільна заняў пазіцыі ў мастацкай літаратуры. Прычым не толькі ў польскай, але і ў расійскай, і ў англійскай. Нават такі сціслы фармат выкарыстання гістарычнай постаці аўтарамі розных народаў выяўляе ўспрыманне героя ў тым ці іншым культуралагічным дыскурсе. Назіраецца відавочная, яскрава дысанансная супрацьлегласць у рэцэпцыі і вобразе героя, і падзей з яго удзелам пры параўнанні класіка рускай літаратуры А. Пушкіна і іншых твораў названых нацыянальных літаратур.

У сучасным беларускім мастацкім слове такі прыём (менавіта з удзяленнем увагі Т. Касцюшку як тытану гісторыі, прычым нашай гісторыі) назіраецца таксама, але (нягледзячы на пэўную шматлікасць, у параўнанні перадусім з польскім дыскурсам) досыць казуальна. Нярэдка ў падобных выпадках побач з імем героя двух кантынентаў ставіцца яго пераемнік у патрыятычнай барацьбе – К. Каліноўскі:

А Тадэвуш Касцюшка і Костусь
Каліноўскі

з нязломнае косткі –
Выраслі на ўзгор’ечках каляных
Марачоўшчыны і Мастаўлянаў,
Дзе буяў на касцях касталом...

«*Свяцтва*», Д. Бічэль²²

²¹ С. Довлатов, *Заповедник: Повесть*, СПб 2011, с. 65.

²² *Я адзавуся! Кніга пра Каліноўскага і Касінераў Свабоды* / уклад.: С.С. Панізьнік; прадм.: Г.В. Кісялёў. Мінск 2014, с. 50.

Адным з першых тут аказаўся Алесь Звонак, які паўстанцкіх правядыроў бачыць арыенцірам свайго жыцця, прычым як свядома, так і ў сваім падсвядомым:

Да скарбовай не прывучаны кармушкі,
Еш свой хлеб, што чорным потам зарабіў.
Часпяком мне Каліноўскі ды Касцюшка
Сняцца ў зарыве свяшчэннай барацьбы²³.

Рыгор Барадулін таксама не сумняваецца, што духоўная спадчына насць сённяшняй незалежнасці Беларусі – у той барацьбе двухсотгадовай даўніны:

На вольнасць у Расіі позірк косы,
Ён косіць луг нязломнікаў Касцюшкі.
Шматуе беларускія нябёсы
Сувораву на ордэнскія стужкі.

Дух сыціць
Скіба волі аржаная.
У роўнасці нязменнае найменне.
Над нашай незалежнасцю лунае
Касцюшкавага меча блаславенне.

«Скіба волі аржаная», 1994²⁴

Вядома, фігуру Касцюшкі не мог абмінуць Сяргей Панізьнік пры стварэнні эмацыйнага верша «Музей у Кобрыне». Паэт не акцэнтуюе ўвагі на героі, які змагаўся супраць расійскага панавання на нашых землях, частка якіх, тым не менш, у якасці трафея адышла ва ўласнасць заваёўніку Сувораву. У вершы перадусім асэнсоўваецца факт наяўнасці музея, які праслаўляе акупанта. Аднак аўтар указвае на беспасярэдную павязь часоў і пакаленняў:

Пасведчаць канфедэраты,
паўстанец Касцюшкі кіўне:
сувораўскія маршатрады
расстрэльвалі і мяне²⁵.

²³ А. Звонак, *Пад знакам Вадалея*, “Польмя” 1994, № 10, с. 97.

²⁴ Р. Барадулін, *Выбраныя творы* / Укладанне, прадмова, каментар Міхася Скоблы, Мінск 2008, с. 133–134.

²⁵ С. Панізьнік, *А пісар земскі...: вершы*, Мінск 1994, с. 27.

Як бачым, у «паўстанцы Касцюшкі» С. Панізьнікам сімвалізуюцца каштоўнасці, агульныя для самога аўтара. І таму паэт эмпатычна адчувае, што праз фізічную расправу над паўстанцамі расійскія карнікі чынілі гвалт над сучаснікамі – носьбітамі тых самых каштоўнасцей, за якія паклалі жыцці інсургенты (не выключана, продкі многіх сённяшніх беларусаў і самога аўтара тых радкоў).

Верш Расціслава Бензерука «1794», прысвечаны Касцюшку, не стаў для паэта першым паэтычным творам на «касцюшкаўскую» тэматыку: яшчэ ў зборніку «Тры свечкі» (1997), куды ўвайшлі лепшыя вершы 1990-х гг., аўтар выказвае перажыванні наконт засваення беларусамі гісторыі ў вершы з красамоўнай назвай – «Не памятаем і не любім» (1994), звяртаючыся якраз да прыкладу падзей 1794 года, прыводзячы яскравыя для гэтага кантэксту імёны – Серакоўскага і Касцюшкі і заканчваючы палымным заклікам-заклінаннем: *Зямля Касцюшкі, помні слыннае імя ты!*.²⁶ І хоць верш прысвечаны сыну, відавочна, што заклік, якім з дапамогай імя Касцюшкі аўтар спрабуе абудзіць гістарычную памяць людской масы, адрасаваны ўсяму наступнаму пакаленню, нават больш таго – усяму народу.

Між іншым *клічуць продкі нас зноў у Пагоню...* – пачынае свой публіцыстычны верш Ніна Аксёныч (1996), кажучы пра беларускага нацыянальнага лідара канца ХХ стагоддзя Зянона Пазьняка як пра *апошняга ваяра старажытнай Пагоні*, апошняга ў шэрагу з Агінскім і Касцюшкам, з якімі разам сучасны палітык сёння *глытае прагоржлы выгнанніцкі дым...* Паэтка заклікае *Беларусь і душу ратаваць*, і духоўную дапамогу бачыць у выбітных постацях беларускай гісторыі²⁷. Постаці тыя вечныя. Пагэтаму невыпадкова знаходзім у багата бліжэйшым да нас па часе хайку невядомага аўтара:

На маім стале
 Стаіць партрэт Касцюшкі –
 Глядзіць у Вечнасць²⁸.

Міхась Скобла, падкрэсліваючы ліцвінскі патрыятызм пахаванага на чужыне А. Міцкевіча, згадвае і яго земляка Касцюшку, якога спасцігла такая ж доля:

²⁶ Р. Бензюрук, *Тры свечкі: Вершы*, Брэст 1997, с. 18.

²⁷ Н. Аксёныч, *Кліч Пагоні* [Электронны рэсурс]. Рэжым доступу: <http://sinyavo.kaua.ru/klich-pagoni>. Дата доступу: 13.01.2012.

²⁸ Творчасць [Электронны рэсурс]. Рэжым доступу: <http://mroiva.wordpress.com/2011/06/13/hello-world/>. Дата доступу: 13.01.2012.

Пану Богу святое самае
пра Радзіму шапні на вушка.
Глянь – уздыбіў каня над брамаю
брат-ліцвін генерал Касцюшка.

«*Міцкевіч у Кракаве*», 1999²⁹

Гэты ж момант у паэме, прысвечанай 210-м угодкам з Дня нараджэння А. Міцкевіча, не абышоў увагай і Алесь Белы:

...Мінула часу шмат з тае пары,
Вяртаюцца і адлятаюць птушкі.
У адной зямлі спачылі змагары –
Паэт Міцкевіч, генерал Касцюшка³⁰.

Варта адзначыць верш Вольгі Іпатавай, якая дакладна вычула (у чым бачацца паралелі з А. Міцкевічам) пачатак бунтарскай антыімперыялістычнай традыцыі ў беларускай гісторыі і культуры ў часах барацьбы супраць расійскай анексіі канца XVIII стагоддзя:

Я абрус памінальны паслала на сьветлым тым полі,
Дзе жаўнеры Касцюшкі лягалі на вечны спачын.
Шалатнула трава, і вятрыска пацьвердзіў – «За волю!»
І прарос скрозь тканіну спакойны і мудры палын³¹.

Не цураецца зямляцтва з барацьбітом за свабоду народаў таксама Ірына Багдановіч, называючы беларусаў «людям Касцюшкавым», а значыць, не толькі родным па крыві з ураджэнцам гістарычнай Літвы, але і нескароным па духу, якім і быў наш суайчыннік³².

Сяргей Патаранскі ў вершы, прысвечаным даследчыку часоў інсурэкцыі У. Емяльянчыку, зразумела, не мог не звярнуць увагі на найбуйнейшую постаць таго перыяду, увядзенню якой у беларускі гістарыяграфічны кантэкст нямала паспрыяў гэты гісторык, якога, на жаль, ужо няма з намі. Таму і ўсклікае паэт:

²⁹ М. Скобла, *Міцкевіч у Кракаве*, [у:] *Наша Вера* 1999, № 2 [Электронны рэсурс]. Рэжым доступу: <http://media.catholic.by/nv/n8/art11.htm>. Дата доступу: 13.01.2012.

³⁰ А. Белы, *Ён між намі жыве* [Электронны рэсурс]. Рэжым доступу: <http://www.intex-press.by/ru/732/50/451/>. Дата доступу: 13.01.2012.

³¹ В. Іпатава, «*Я абрус памінальны паслала на сьветлым тым полі...*», [у:] *Верш на свабоду*. (Бібліятэка Свабоды. XXI стагодзьдзе). Радые Свабодная Эўропа / Радые Свабода 2002, с. 63.

³² І. Багдановіч, *Карэліцкі тост*, «Крыніца» 1998, № 5, с. 45.

вобраз Касцюшкі, як і многіх іншых герояў нашай гісторыі, мае на сённяшні дзень у лепшым выпадку толькі ў асяродку інтэлектуалаў-гуманітарыяў.

Неабходна адзначыць, што іншы раз у беларускай паэзіі сустракаюцца і адчужаныя адносіны да Касцюшкі, адсутнасць атаясамлення яго асобы як магчымага знаку нацыянальнага патрыятызму беларускага народа, бачачы толькі, што ў Кракаве *на пляцы Касцюшка / найпершым жаўнерам / прысягаў сваёй мужнасцю / пані Польшчы на вернасць*³⁵. У гэтым адчуваецца пэўная залежнасць ад ранейшых ідэалагічных устаноў і традыцый, якія замоўчвалі ліцвінскі патрыятызм героя, выстаўляючы на першы план яго прапольскую палітычную самаідэнтыфікацыю.

З вышэй праналізаванага матэрыялу можна зрабіць наступную выснову: калі імя, мастацкі вобраз Касцюшкі выкарыстоўваецца ў якасці канцэпту (як гэта адлюстравана ў даследаванні), то постаць героя трэба прызнаць укаранёнай у культуралагічны і гістарычны дыскурс беларускага народа. На карысць азначанага ўкаранення сведчыць як шматлікасць вершаваных твораў з увядзеннем вобраза Касцюшкі, так і характар таго прымянення, калі імя згадваецца як нейкі паказчык, крытэрыі, арыенцір, пры гэтым расшыфроўкі для чытача не патрабуецца, знакаваць з'яўляецца апрыёрнай.

Вобраз гэтага героя беларускай гісторыі ў якасці мастацкага канцэпту за апошнія два дзясяткі гадоў, відавочна, «падцягнуўся» да пантэону найвыбітнейшых нацыянальных дзеячаў, аналагічна выкарыстоўваемых у беларускім прыгожым пісьменстве, – такіх, як у першую чаргу Кастусь Каліноўскі.

Увогуле вобраз Гадэвуша Касцюшкі, прымяняемы ў паэтычных творах як эстэтычна-ідэйны канцэпт для рэалізацыі галоўнай задумы, характарызуецца ўзорным патрыятызмам і адданасцю дэмакратычным ідэалам. Праходзячы па вершы своеасаблівым штрыхом, гэты мастацкі канцэпт у сілу значнасці фігуры героя ўзмацняе грамадзянскае гучанне твора. За рэдкім выключэннем, беларускія паэты выкарыстоўваюць гістарычную постаць слаўтага земляка ў якасці канцэптуальнага сімвала ў кантэксце публіцыстычнай лірыкі, прычым прасякнутасць патрыятычнымі пачуццямі мае ліцвінска-беларускі характар без размежавання на ліцвінскасць ці беларускасць і тым самым нібыта стварае мосцік паміж імі, падкрэсліваючы пераемнасць розных гістарычных эпох на зямлі сённяшняй Беларусі.

³⁵ Л. Тарасюк, *Развітанне з перадкалядным Кракавам*, “ЛіМ” 1993, 3 снежня, с. 9.

Асобна адзначым, што на ўзроўні мастацкага канцэпту вобраз Тадэвуша Касцюшкі ў беларускім дыскурсе з’явіўся яшчэ ў XIX стагоддзі, але ў сілу сацыяльна-палітычных прычын не замацаваўся. Да плённага выкарыстання імя героя ў канцэптуальным гістарычна-культуралагічным плане беларускія творцы вярнуліся пасля грамадскіх трансфармацый – у 1990-х гадах, актыўна працягваючы прымяняць сімвал да актуальнага часу з мэтай ўзмацнення лейтматыву паэтычнага твора – як правіла, філасофска-патрыятычнага.

ЛІТАРАТУРА

- Адам Міцкевіч, [у:] *Кафедра гісторыі беларускае літаратуры Белдзяржуніверсітэта*, [Электронны рэсурс]: Рэжым доступу: <http://khblit.narod.ru/arhiu/lib/mickiewicz-paezja.htm>. Дата доступу: 13.09.2015.
- Аксёнчык Н., *Кліч Пагоні*, [Электронны рэсурс]: Рэжым доступу: <http://sinya.vokaua.ru/klich-pagoni>. Дата доступу: 13.01.2012.
- Багдановіч І., *Карэліцкі тост*, “Крыніца” 1998, № 5.
- Байран Дж. Г., *Лірыка*, Мінск 1989.
- Барадулін Р., *Выбраныя творы*, уклад., прадм., камент. Міхася Скоблы, Мінск 2008.
- Белы А., *Ён між намі жыве*, [Электронны рэсурс]: Рэжым доступу: <http://www.intex-press.by/ru/732/50/451/>. Дата доступу: 13.01.2012.
- Бензарук Р., *Тры свечкі: Вершы*, Брэст 1997.
- Демьянков В. З., *Термин «концепт» как элемент терминологической культуры* [Электронны рэсурс]: Режим доступу: http://www.infolex.ru/FOR_SHV.HTM. Дата доступу: 03.03.2010.
- Довлатов С., *Заповедник: Повесть*, Санкт Петербург 2011.
- Звонак А., *Пад знакам Вадаля*, “Польмя” 1994, № 10.
- Зянон, *Карціны памяці*, “Дзеяслоў” 2007, № 2.
- Іпатава В., *«Я абрус памінальны паслала на сьветлым тым полі...»*, [у:] *Верш на свабоду*, (Бібліятэка Свабоды. XXI стагодзьдзе). Радые Свабодная Эўропа / Радые Свабода 2002.
- Лебядзевіч Д., *Антычная рэцэнцыя ў паэзіі Адама Міцкевіча і Яна Чачота (на матэрыяле беларускіх перакладаў)*, [Электронны рэсурс]: Рэжым доступу: www.elib.grsu.by/katalog/146963-293497.pdf. Дата доступу: 13.09.2015.

- Міцкевіч А., *Пан Тадэвуш, або Апошні наезд у Літве: Шляхец. гісторыя 1811–1812 гг.: У 12-ці кн.*, Мінск 1985.
- Норвід Ц., *Да грамадзяніна Джона Браўна*, [у:] *Ідзі за мною: Лірыка*, пер. з польск., прадм., заўв. А. Мінкіна, Мінск 1993.
- Панізьнік С., *А пісар земскі...: Вершы*, Мінск 1994.
- Патаранскі С., *Сэрца Бога – Беларусь: выбраныя творы*, Мінск 2006.
- Пушкин А. С., *Полное собрание сочинений: В 17 т.*, Москва 1994, т. 2, кн. 1.
- Пушкин А. С., *Полное собрание сочинений: В 17 т.*, Москва 1995, т. 3, кн. 1.
- Скобла М., *Міцкевіч у Кракаве*, “Наша Вера” 1999, № 2, [Электронны рэсурс]: Рэжым доступу: <http://media.catholic.by/nv/n8/art11.htm>. Дата доступу: 13.01.2012.
- Тарасюк Л., *Развітанне з перадкалядным Кракавам*, “ЛіМ” 1993, 3 снежня.
- Творчасць*, [Электронны рэсурс]: Рэжым доступу: <http://mroiva.wordpress.com/2011/06/13/hello-world/>. Дата доступу: 13.01.2012.
- Ходзька А., *Залессе*, “Маладосць” 2015, № 1.
- Я адзавуся!:* *Кніга пра Каліноўскага і Касінераў Свабоды*, уклад. С. С. Панізьнік, прадм. Г. В. Кісялёў, Мінск 2014.
- Jaśko haspadar z rad Wilni. Mużyckaja prauada*, № 2, [у:] Калиновский К., *Из печатного и рукописного наследия*, Мінск 1988.
- Mitzner P., *Teatr Tadeusza Kościuszki. Postać Naczelnika w teatrze 1803–1994*, Warszawa 2002.

STRESZCZENIE

OBRAZ TADEUSZA KOŚCIUSZKI JAKO KONCEPCJA ARTYSTYCZNA W BIAŁORUSKIEJ LIRYCE OBYWATELSKIEJ

Analiza materiału pokazała, że białoruscy poeci i tłumacze często wykorzystują obraz Tadeusza Kościuszki jako koncepcji twórczej począwszy od XIX wieku (z przerwą w czasach sowieckiej). Większość poetów posługuje się tą postacią historyczną jako symbolem w kontekście liryki publicystycznej. Uczucia patriotyczne mają charakter litewsko-białoruski bez rozgraniczania na litewskość i białoruskość. Jednocześnie podkreślono obecność różnych epok historycznych na ziemiach współczesnej Białorusi.

Słowa kluczowe: obraz Tadeusza Kościuszki, koncepcja twórcza, symbol, patriotyzm, bohater, Litwini, Białorusini, współczesność.

S U M M A R Y

THE IMAGE OF TADEUSH KOSTYUSHKO AS AN ARTISTIC CONCEPT
IN BELARUSIAN CIVIL POETRY

According to the analyzed examples the artistic image of Kostyushko has been widely used as a concept by Belarusian poets and translators since the 19th century. They broke with this tradition in Soviet times. The image of the hero functions as a symbol in the cultural and historic discourse of Belarusian poets. The patriotic feelings are of Lithuanian-Belarusian nature without the division into Lithuanian or Belarusian type. The presence of various historical periods on the territory of modern Belarus has been emphasized.

Key words: the image of Tadeush Kostyushko, artistic concept, symbol, patriotism, hero, Lithuanian people, Belarusian people, contemporary times.